

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 172.12:327

Сніжана Мамчак
Львівський національний університет імені Івана Франка

СУПРАНАЦІОНАЛЬНЕ РОЗШИРЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ ЯК ОСНОВА ІНКЛЮЗИВНОГО ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОСТІ (АНАЛІЗ ІДЕЙ Ю. ГАБЕРМАСА)

© Мамчак Сніжана, 2014

Проаналізовано теоретичний внесок Ю. Габермаса в дослідження проблеми інклюзивного формування публічності. Наголошено на практичній значущості соціально-філософської концепції німецького мислителя та її релевантності актуальним проблемам сучасності. На основі Габермасової ідеї світового громадянського суспільства розглянуто можливість утвердження спільного публічного простору шляхом консолідації вільних та рівних громадян.

Ключові слова: публічність, громадянська солідарність, соціальна інклюзія, міжнародне право.

Snizhana Mamchak. Supranational Expansion of Civil Solidarity as a Basis of Inclusive Publicity Formation (The Analysis of J. Habermas's Ideas).

The article analyses the theoretical contribution of J. Habermas to the investigation of the inclusive formation of publicity. The supranational viewpoint, followed by J. Habermas, is important because the modern pluralistic world requires not only a national approach towards considering the existing social and political issues.

A global worldview crisis, caused by the expansion of scientific and technical rationality, led to weakening of the regulatory mechanisms of society, resulting in increasing measure of social entropy. The development of the industrial society with its characteristic value-neutral type of behavior led to the destruction of the traditional forms of coexistence and caused human interference in the structure of natural and social ties. Therefore, the main task set before the international community is to consolidate people in their struggle for a decent future.

The implementation of this purpose requires finding a common ideological foundation that makes the establishment of relations between diverse spiritual and material spheres of human activity possible. The current models of social and cultural diversity and pluralism of life forms prove the impossibility of integration processes on the basis of national unity. Challenges of the multicultural world encourage a more extended treatment of the community, based on the principle of civic solidarity. As a result, the concept of global civil society, developed by J. Habermas in his later works, is getting more and more relevant.

This concept is a result of rethinking Kant's idea of perpetual peace. However, unlike I. Kant, who considered the possibility of implementing this idea through the alliance of nations, J. Habermas believes that the way out of the crisis should be sought in reforming international law. In particular, the German philosopher advocates the ratification of the European Constitution draft. In his view, the introduction of the new constitutional order allows to reform the current strategy of international relations and establish the individual as

a subject of international law. J. Habermas's conception can serve as a methodological base for the study of such phenomena as migrations, tolerance, xenophobia, racism, etc.

Key words: Publicity, social solidarity, social inclusion, international law.

Глобалізаційна динаміка сучасного цивілізаційного поступу засвідчує неспроможність урядів національних держав власними силами впоратись з тими викликами, які спіткали людство на порозі третього тисячоліття у вигляді екологічної кризи, тероризму, дестабілізації демографічної ситуації на планеті, проблеми енергетичного забезпечення, зростаючої диспропорції між заможною північчю та зубожілим півднем. З іншого боку, в умовах невинної інтеграції ринків, інтенсифікації фінансових, інформаційних, міграційних потоків у геометричній прогресії зростає рівень системної складності, в результаті чого підвищується міра соціальної ентропії. В такій ситуації першочерговим завданням, яке постало перед світовим співтовариством, є консолідація громадськості у боротьбі за гідне майбутнє. Перейшовши рубіж нового тисячоліття, людство повинне з усією чіткістю усвідомити, що відповідальність за долю планети є співвідповідальністю рівних та свідомих індивідів, які скеровують свою активність у напрямку кооперативної діяльності за збереження культурних та природних багатств.

У цьому контексті особливої ваги набувають ідеї Ю. Габермаса, теоретичні пошуки якого скеровані на виявлення універсальних засад нормативного регулювання людської поведінки шляхом аналізу умов досягнення обопільної згоди між учасниками комунікації. Практична значущість теоретичного доробку Ю. Габермаса, його релевантність актуальним проблемам сучасності насамперед полягає у тому, що методологічний інструментарій комунікативної філософії, який ґрунтується на дослідженні відкритої, ненасильницької комунікації, може слугувати вагомим підґрунтям для аналізу питання соціальної інклюзії як основоположного базису формування громадянського простору. Вагомі кроки на цьому шляху зробив сам Ю. Габермас, який у своїх пізніх роботах (“Розколотий Захід”[12], “Залучення іншого”[3], “Між натуралізмом та релігією” [11] та ін.) поміж іншого намагається за допомогою концептуальних засобів теорії комунікативної дії вирішити проблему інтегрованості індивідів у суспільно-комунікативний простір, що передбачає поглиблення демократії шляхом демаргіналізації політичної периферії.

Мета статті – кризь призму ідей Ю. Габермаса дослідити можливість інклюзивного формування публічності шляхом налагодження комунікативних зв'язків між рівними та вільними громадянами.

Незважаючи на те, що науковим доробком німецького мислителя постійно цікавляться українські дослідники, про що зокрема промовисто свідчать роботи Л. Ситниченко [8], А. Єрмоленка [4], В. Зимовця [5] та ін., цей аспект габермасової творчості осмислено недостатньо. Існуючу прогалину в українському освітньо-науковому просторі певною мірою покликана заповнити ця стаття. В процесі реалізації мети статті автор прагне з'ясувати, наскільки справедливими є зауваги ідейних опонентів і критиків філософа, які одногосно стверджують про утопічність поглядів мислителя. Передусім ідеться про представників ціннісного консерватизму та прихильників постмодерністського філософського табору, які будь-які спроби обґрунтувати універсалістську мораль розцінюють як домагання влади.

Всупереч наявним відмінностям у використанні методологічних підходів між двома групами мислителів все ж існує однаковість в тому, що в умовах мультикультурного світу будь-які універсалістські домагання значущості несумісні з плюралістичною картиною сучасності. Ілюстративною в цьому сенсі є думка Ж.-Ф. Ліотара: “Чи буде знайдена легітимація в консенсусі, здобутому через дискусію, як гадає Ю. Габермас? Такий консенсус діє руйнівно стосовно гетерогенності мовних ігор. Інновація завжди породжує незгоду. Постмодерне знання – це не просто знання авторитетів; воно підвищує нашу чутливість до відмінностей і посилює нашу можливість терпіти неспівмірність. Цей принцип не є експертною гомологією, а новаторським паралогізмом” [7, с. 17, 18]. Відповідаючи на такі заперечення, вважаємо за потрібне наголосити на тому, що реагуючи на виклики сучасності з притаманним для неї наддинамізмом, фрагментованістю культурних та комунікативних зв'язків, сумнів викликає не

доцільність універсалістської точки зору, а можливість її обґрунтування. Основне питання полягає, на наш погляд, у тому, чи можливо в теперішніх умовах втрати смислу, відчуження, аномії, браку легітимації, ціннісного релятивізму віднайти ту світоглядну основу, за допомогою якої можливе налагодження зв'язку між різнорідними сферами духовної та матеріальної діяльності людини. Відповідь на поставлене запитання перебуває у прямій залежності від питання стосовно утопічності комунікативної філософії.

Відомо, що як К.-О. Апелъ, так і Ю. Габермас не заперечують притаманного комунікативній філософії утопізму, відмежовуючись при цьому від конкретних утопій, які втілюють тотальність партикулярних життєвих форм. На противагу цьому, поняття ідеальної (трансцендентальної) комунікації вживається ними в значенні регулятивної ідеї у сенсі, наданому йому І. Кантом. Саме тому в межах комунікативної філософії зберігається строге розрізнення між реальною, лімітованою у часі й просторі комунікацією та ідеальною комунікацією необмеженої спільноти мовців. Регулятивний характер останньої полягає в тому, що кожному реальному мовленнєвому акту передують контрафактична антиципація умов ідеальної (часово-просторово необмеженої) комунікативної спільноти, яка скеровує фактичний процес обговорення у напрямку досягнення взаємної згоди, визнаючи кращі аргументи. Отже, сенс комунікативної утопії полягає не у втіленні якогось бажаного образу дійсності, а в апроксимаційному наближенні до реалізації умов ідеальної комунікації. “Виходячи з цього, разом з визнанням необхідності контрафактичної антиципації існування ідеальної спільноти рівноправних партнерів по аргументації визнається і такий етично релевантний постулат: в людській спільноті реальної комунікації має постійно – з прогресуючою поступовістю – реалізовуватись спільнота ідеальної комунікації” [2, с. 177].

Ідеальна комунікація в реальній комунікативній спільноті відбувається завдяки тому, що кожен, хто бажає уникнути перформативної автосуперечності, повинен приймати трансцендентально-прагматичні правила аргументації. Іншими словами, той, хто бере участь в аргументованій розмові, змушений визнавати ідеалізовані передумови комунікації. В протилежному випадку виникає перформативна суперечність, яка полягає у невідповідності між дією, втіленою в комунікативному акті, та її передумовами. На основі цих міркувань К.-О. Апелъ обґрунтовує метод виявлення перформативних суперечностей, за допомогою яких уможлиблюється подолання структурних деформацій комунікативних зв'язків, присутніх у щоденних обговореннях.

Попри це, однак, залишається відкритим питання про можливість налагодження комунікації між акторами, які репрезентують різнорідні, часто суперечливі точки зору в час, коли щохвилини множаться конфлікти та незгоди, а існуючі світоглядні суперечності стають все різочішими. Це питання можна методологічно конкретизувати так: як можна спонукати до діалогу сторони, які в силу несумісності внутрішніх переконань не бажають комунікувати?

Відповідаючи на поставлене запитання, звернімося до критичних зауваг В. Фурса, висунутих на адресу Ю. Габермаса. На думку дослідника, проблеми критичного проекту мислителя пов'язані з тим, що Ю. Габермас, чий погляд значною мірою сформувався уже в 60-ті роки, залишається на позиціях організованого модерну з характерною для нього високою когерентністю сфер та зв'язків. “Інакше кажучи, образ сучасності, намальований теорією комунікативної дії, належить до “організованого модерну” ...Причина цього полягає, на мій погляд, по-перше, у тому, що Ю. Габермас, за всієї складності еволюції своїх поглядів, зберігав...протягом понад чверті століття вірність деяким ключовим ідеям та установкам...” [9, с. 220]. Концепт “організованого модерну” вживає В. Фурс з посиланням на П. Вагнера, який витлумачує це поняття як той тип соціальної дійсності, який склався в період після Другої світової війни і тривав до 70-х років та характеризувався високою єдністю та конвенціоналізацією соціальних практик.

Не вдаючись до детального аналізу ідей В. Фурса, зазначимо, що основна теза дослідника полягає у тому, що незважаючи на те, поділяємо ми постмодерну діагностику часу чи ні, цілком зрозуміло, що глибина трансформаційних змін, які відбулися в останні десятиліття, ускладнюють можливість кооперативного вирішення проблем. Інтуїція, яку покладено в основу цього твердження, приводить до думки про те, що в умовах деконвенціоналізації, розімкнення соціального цілого індивід починає мислити себе поза межами таких категорій, як нація, клас та ін. Тим не менше, дослідник повністю не заперечує можливість практичного застосування концепції

Ю. Габермаса, наголошуючи на тому, що ми не живемо у повністю глобалізованому світі. Реалії сучасності демонструють прогресуючий вплив глобального у його взаємодії з локальним, завдяки чому роль таких спільностей, як нація, досі зберігається. Саме з цим твердженням В. Фурс пов'язує практичну значущість габермасового проекту: "Справедливості ради, однак, треба відзначити, що оцінка релевантності теорії комунікативної дії (та її додатків) сьогодишнім реаліям не може бути однозначно критичною... Тією мірою, якою нація-держава залишається сильним гравцем в соціальному світі, корелятивні їй теоретичні моделі зберігають своє значення" [9, с. 222].

Ці заперечення мають проблематичний характер і можуть бути спростовані з кількох причин. По-перше, міркування Ю. Габермаса не стосуються тотальності певної життєвої форми, а є спробою впровадження процедури аргументації як засобу консенсусного зняття суперечностей. По-друге, моральна позиція егалітарного універсалізму, адептом якої є філософ, виключає можливість абсолютизації якоїсь однієї, часткової думки, постулюючи необхідність граничного узагальнення інтересів всіх людей. По-третє, плюралістична картина сучасності вимагає наднаціонального розширення громадянської солідарності. Саме з цим третім судженням, на наш погляд, пов'язана можливість прагматичної проекції концепції Ю. Габермаса.

Німецький філософ розвиває ідею всесвітнього громадянського стану на основі вимоги етики дискурсу стосовно забезпечення симетричного розподілу ролей між учасниками обговорення. Згідно з Ю. Габермасом, необхідність наднаціонального розширення громадянської солідарності передусім обумовлена існуючою сьогодні кризою міжнародно-правових відносин. Серед основних симптомів кризи сучасний мислитель називає поляризацію інтересів суб'єктів міжнародних відносин, наслідком чого є послаблення регуляторів суспільної поведінки. Дестабілізаційний вплив на формування міжнародно-правових відносин справила, на його думку, військова інтервенція США в Ірак. Масштабність наслідків цієї кампанії проявляється насамперед у краху морального авторитету США як носія найдавнішої з чинних конституцій у світі та гаранта міжнародного права. "В Іраку мрія гегемоніального лібералізму, забезпечена американським покровительством, лопнула" [10, с. 97]. На цьому твердженні Ю. Габермас засновує думку про те, що реалізації однострунної політики світового гегемона слід протиставити багатовекторність міжнародної співпраці з метою вироблення єдиної стратегії подальшого розвитку людства з рівномірним урахуванням інтересів всіх суб'єктів.

У зв'язку з цим філософ вступає в полеміку з правовою доктриною К. Шміта [13, 14], який відкидає можливість справедливого співіснування національних держав, рівновага між якими, згідно з його позицією, може підтримуватись винятково через компроміс. Такого збалансування сил досягають під егідою наддержав, які, користуючись привілейованим становищем у міжнародній політиці, насаджують своє розуміння правил політичної гри. Цій неоабсолютистській позиції К. Шміта Ю. Габермас протиставляє кантівський проект вічного миру.

У своїй роботі "До вічного миру" І. Кант наполягає на необхідності реформування міжнародного права на засадах федеративної співдружності вільних держав. "Згідно з розумом, у відношенні держав між собою не може існувати жодного іншого шляху вийти з природного стану постійної війни, окрім як зректись, подібно окремим людям, від своєї дикої (беззаконної) свободи, пристосуватися до публічних зобов'язуючих законів і утворити таким чином (безумовно, постійно зростаючу) міжнародну державу (*civitas gentium*), яка в кінці кінців об'єднає всі народи землі" [6, с. 275]. Проблематичність подібних міркувань, на наш погляд, полягає у небажанні національних держав обмежувати свій державний суверенітет. Очевидно усвідомлюючи це, І. Кант відмовляється від ідеї всесвітньої республіки на користь її сурогату – союзу народів. Свою позицію мислитель аргументує так: формування єдиної держави вимагало б злиття окремих народів та етнічних груп в єдиний народ, що є неприпустимим.

Загалом високо оцінюючи кантівський проект, Ю. Габермас також вказує на його можливі модифікації. Сучасний мислитель переконаний у тому, що допущений І. Кантом паралелізм між природним станом людей (у гобсовому сенсі цього слова) та політичною грою національних держав є хибним. Доказом цього можуть слугувати значні успіхи в реалізації прав людини, міжнародні гуманітарні акції та ін. Ю. Габермас намагається окреслити ширшу порівняно з кантівською

перспективу, в межах якої альтернатива між існуванням множини автономно діючих держав та існування союзу народів як сурогату всевітньої республіки повинна бути розширена через створення світового громадянського простору шляхом конституціоналізації міжнародного права. “Слабка”, роздержавлена конституціоналізація, розгорнута в транснаціональних межах, зберігає ознаки легітиматії, характерної для державно центрованих конституційних порядків. Саме в цих межах організаційний компонент конституції гарантує громадянам рівний доступ до рішень уряду, орієнтованих на політичну інтеграцію, доступ, який забезпечується за допомогою публічних практик, виборності, парламентаризму та інших форм участі” [12, с. 131].

Ведення спільної внутрішньосвітової політики, легітимізованої єдиним конституційним порядком, відкриє доступ до комунікації усім громадянам, незалежно від їх походження, соціального стану чи світоглядних переконань. Такий підхід дає змогу поєднати універсалістську точку зору з вимогою мультикультуралізму. “Ідея рівних суб’єктивних свобод для кожного задовольняє, з одного боку, моральний критерій егалітарного універсалізму, який вимагає однакової уваги до кожного і поваги кожного, а з іншого – вона задовольняє етичний критерій індивідуалізму, згідно з яким кожен індивід повинен мати право формувати (або вести) своє життя відповідно до власних уподобань та переконань” [11, с. 254].

На думку Ю. Габермаса, впровадження таких реформ забезпечить виведення системи міжнародного права на якісно новий рівень. Сучасне міжнародне право з характерним для нього поєднанням приватних договорів, державного, наддержавного права та публічного права локалізоване на транснаціональному вимірі, тоді як впровадження світового конституційного права дало б змогу перейти на супранациональний рівень, на якому носії індивідуальних, суб’єктивних прав трансформуються у суб’єктів міжнародного права та громадян світу.

Першим вагомим кроком на цьому шляху могла б стати ратифікація законопроекту Європейської Конституції. Втім реалізація подібних рішень є достатньо проблематичною, про що зокрема свідчить неготовність Франції та Нідерландів підтримати цей законопроект. У зв’язку з цим все напруженішим стає ідейне протистояння так званих федералістів, які виступають за інтенсифікацією євроінтеграційного процесу, та євроскептиків. У цьому контексті доречно розглянути полемічні зауваги Ю. Габермаса, висловлені в адрес Д. Гріма, який, посилаючись на існуючий сьогодні дефіцит демократії, пропонує повернутися до національного питання як єдиної можливої основи для інтеграції людей. Цій, витвореній з гомогенності народної субстанції єдності людей Ю. Габермас протиставляє мультикультурне саморозуміння спільності громадян. “З цієї перспективи етико-політичне саморозуміння громадян демократичного суспільного цілого виглядає не історико-культурною константою, що уможливило витворення демократичної волі, а змінною величиною в циклічному процесі, який узагалі починається лише з правової інституціоналізації громадянської комунікації” [3, с. 228]. Завдяки такому, сформованому на комунікативних засадах, солідарному зв’язку громадян відбувається формування публічності, яка входить у ширший контекст політичної культури і функціонує на основі вільних асоціацій громадянського суспільства. Отже, на відміну від Д. Гріма, який вважає, що інтереси людей повинні артикулюватись через національне питання, Ю. Габермас наголошує на кооперації вільних громадян, приватна сфера яких є принципово недоторканою, але може слугувати стимулом для відкриття суспільно значимих тем. Це дає підстави говорити про гнучкість габермасової концепції та її релевантність при розв’язанні таких важливих питань, як расизм, проблема міграції, толерантності, подолання ксенофобії тощо.

На завершення, повертаючись до питання про можливість віднайдення основи для узгодження різнорідних, партикулярних точок зору, хочемо ще раз наголосити на комунікації як засобі координації людської поведінки шляхом кооперації рівних індивідів, які незалежно від своїх особистих смаків, вподобань чи світоглядних переконань здатні взяти на себе спільну відповідальність за майбутнє людства.

1. Grimm, D., Does Europe Need a Constitution? / D. Grimm // European Law Journal. – V. 1, N.3, November 1995. – pp. 285–302. 2. Анель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі; Карл-Отто Анель; [пер. з нім. В. Купліна]. – К.: Дух і Літера, 2009. –

430 с. 3. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / Юрген Габермас; [пер. з нім. А. Дахній]. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с. 4. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. 5. Зимовець Р. Дискусія “Фуко-Габермас”: внесок до теорії(стаття друга) / Р. Зимовець // Філософська думка : Український науково-теоретичний часопис . – 05/2005 . – №3 . – С. 42–61. 6. Кант І. К вичному миру / І. Кант // Іммануїл Кант. Сочинення в шести томах. Т. 6. – М.: Мысль. – С. 256–309; 7. Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну / Жан-Франсуа Ліотар // Філосо. і соціолог. думка, 1995, № 5–6. – С. 15–38; 8. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Людмила Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.; 9. Фурс В. Філософія незавершеного модерну Юргена Хабермаса / Владимир Фурс. – Мн.: ЗАО “Экономпресс”, 2000. – 224 с. 10. Хабермас Ю. Ах, Европа. Небольшие политические сочинения, XI / Юрген Хабермас; [пер. с нем. М. Скуратова]. – М.: Издательство “Весь мир”, 2012. – 160 с. 11. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией / Ю. Хабермас; [пер. с нем. М. Скуратова]. – М.: Издательство “Весь мир”, 2011. – 336 с. 12. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Ю. Хабермас; [пер. с нем. О. Величко, Е. Петренко]. – М.: Издательство “Весь мир”, 2008. – 192 с. 13. Шмитт К. Государство и политическая форма / Карл Шмитт; [пер. с нем]. – М.: Издательский дом Государственного университета Высшей школы экономики, 2010. – 272 с. 14. Шмитт К. Понятие политического / Карл Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 35–67.